

Бейсенбаев Бактыбай Кыдырбаевич «6D021500 – Исламтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алуы үшін ұсынылған «Қазақстандағы ислами білім беру: тарихы, қазіргі жағдайы және даму келешегі» диссертациясына

АНДАТПА

Зерттеу жұмысына жалпы сипаттама. Диссертациялық жұмыста ислам өркениетінің қазақ даласына таралуының тарихи кезеңдері мен оның дәстүрлі исламдық білім беру жүйесіне ықпалы ғылыми негізде талданды. Қазақстан аумағындағы ислами білім беру жүйесінде оқытылған пәндердің қалыптасуы мен даму үдерісі, олардың тарихи-танымдық негіздері мен эволюциясы терең зерттелді. Аталған пәндерге қатысты тарихи мұралар талдамалық әдістермен сараланып, олардың ғылыми және рухани-мәдени құндылығы бағаланды. Орта Азия мен Қазақстан аумағынан шыққан ортағасырлық көрнекті ойшылдар мен ғалымдардың исламдық білім беру ісіне қосқан үлесі ғылыми талдау нысанына алынып, олардың еңбектеріне мазмұндық және тарихи-танымдық тұрғыдан шолу жүргізілді. Зерттеу аясында қазіргі Қазақстандағы исламдық білім беру жүйесінің институционалдық құрылымы, оқу бағдарламалары зерделеніп, оның даму болашағы мен құрылымдық ерекшеліктері айқындалды. Бұдан бөлек, бірқатар шет мемлекеттердің исламдық білім беру тәжірибесі салыстырмалы түрде талданып, олардың тиімді тұстары мен ерекшеліктері анықталды.

Жалпы, зерттеу нәтижесінде Қазақстандағы исламдық білім беру жүйесінің тарихи қалыптасуы, қазіргі жай-күйі, даму перспективалары жан-жақты сараланып, оны жаңғыртуға бағытталған ғылыми негізделген стратегиялық ұсыныстар тұжырымдалды.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Ислам діні қазақ халқының этномәдени болмысы мен ұлттық бірегейлігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарған рухани жүйе болып табылады. Қазақ даласында білім беру дәстүрі ғасырлар бойы мұсылман мектептері мен медреселер арқылы жүзеге асырылып, бұл білім беру үлгісі халықтың дүниетанымдық құрылымының ажырамас бөлігіне айналды. Осы тұрғыдан алғанда, исламдық білім беру дәстүрін зерттеу – ұлттық руханиятты жаңғырту, тарихи-мәдени мұраларды қайта зерделеу және қазіргі заманғы ислами білім беру жүйесінің тиімділігін арттыру мақсатында ерекше өзектілікке ие.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың [1]: *«Халқымыз мың жылдан астам уақыттан бері мұсылман өркениетінің құрамына кіреді. Ислам елімізде мәдениеттің, білім мен ғылымның өркендеуіне оң ықпал етті. Әбу Насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашқари сынды шығыс Ренессансындағы ұлы ғалымдар мұсылмандық ізгілік дәстүрлерін қалыптастыруға елеулі үлес қосты. Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп бастаған қазақ халқының рухани дүниесі Ислам ағартушылығы шеңберінде қалыптасты»*, - деген тұжырымы исламның қазақ

халқының мәдени-тарихи дамуына ықпалының және ислам өркениетінің ғылыми тұрғыда кешенді зерттелуінің маңыздылығын да негіздейді.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алуымен діни қатынастарды құқықтық тұрғыдан реттеу қажеттілігі туындады. Бұл бағыттағы маңызды қадам ретінде 2011 жылы қабылданған «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» №483-IV Қазақстан Республикасының Заңы [2] атап өтуге болады. Аталған заң діни ұйымдардың құқықтық мәртебесін, қызмет ету салаларын, сондай-ақ діни білім беру мекемелерінің заңдық негіздерін айқындап берді.

Қазақстанда исламдық білім беру саласын дамытуда құқықтық-нормативтік база қалыптасып, арнайы нормативтік актілермен және бекітілген білім беру бағдарламаларымен реттеледі. Бұл бағыттағы маңызды қадамдар ретінде 2014 жылы ҚР Білім және ғылым министрлігінің №281 бұйрығымен [3] жалпы білім беретін мектептердің 9-сыныптарына «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің енгізілуін, Техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білімнің мамандықтары мен біліктіліктерінің сыныптауышын бекіту туралы ҚР Білім және ғылым министрлігінің 2018 жылғы 27 қыркүйектегі №500 бұйрығына [4] сәйкес, “Исламтану” мамандығы 022 – Гуманитарлық ғылымдар (тілдерден тыс), 0221 – Дін және теология мамандықтары қатарына қосылғанын, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарының да 2018 жылғы 13 қазандағы №569 бұйрықпен [5] бекітілген сыныптаушысында “Исламтану” мамандығының мәртебесі «Гуманитарлық ғылымдар» бағыты саналатынын атауға болады.

Сонымен қатар, «Дін саласындағы қызмет» кәсіптік стандартын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрінің 2023 жылғы 5 қазандағы № 391-НҚ бұйрығы [6] дін саласындағы мамандардың кәсіби біліктілігін жүйелеу, олардың білім мен дағдыларын нақтылау және еңбек нарығында тиімділігін арттыру мақсатында әзірленген маңызды құжат болып табылады. Ол дін саласындағы кадрларды даярлау мен дамыту жүйесін жетілдіруге, сондай-ақ дін саласындағы қызметтің сапасын арттыруға ықпал етеді. Дін саласындағы Салалық біліктілік шеңбері [7] дін саласындағы мамандардың кәсіби деңгейлерін жүйелеу үшін қолданылады. Мысалы, 7-8 деңгейдегі діни бірлестік басшыларына стратегиялық басқару, ислам теологиясы мен құқығы, қаржы, маркетинг және халықаралық қатынастар салаларында терең білім мен дағдылар талап етіледі. Ал 3-4 деңгейдегі мамандарға діни рәсімдер мен шараларды ұйымдастыру, діни-ағартушылық пен ақпараттық түсіндіру топтарының құрамында жұмыс атқару, деструктивті діни ағымдардың алдын алуға атсалысу және діни мәселелер жөнінде кеңес беру міндеттері жүктеледі.

Бұл аталған нормативтік актілер жоғары оқу орындары мен колледждерде “Исламтану” мамандығы бойынша білім берудің заңдық негіздерін бекітіп, олардың білім беру жүйесіндегі орнын нақты айқындайды. Бұл құқықтық база исламдық білім беру жүйесінің реттелуін қамтамасыз етіп қана қоймай, оны ұлттық білім беру кеңістігіне интеграциялау мүмкіндігін де кеңейтеді.

Мемлекет тарапынан қабылданған реформалар мен құқықтық актілер исламдық білім беруді зайырлылық қағидаттары шеңберінде реттеуге және оның тиімділігін арттыруға бағытталады. Бұл реттеу исламтанулық білім беру құрылымын ұлттық білім кеңістігіне толыққанды ендіру, сондай-ақ қоғамдағы діни тұрақтылық пен конфессияаралық келісімді қамтамасыз ету үшін қолайлы алғышарттар қалыптастырады.

Зерттеу жұмысының зерттелу деңгейі. Исламдық білім беру жүйесін зерттеу соңғы жылдары ғылыми қауымдастықтың назарын ерекше аударып отыр. Осы саладағы бұл зерттеу тарихи-эволюциялық даму жолдарын зерделеуден бастап, қазіргі заманғы ислами білім беру құрылымдарының қалыптасу ерекшеліктері мен олардың қоғамдағы функционалдық рөліне дейінгі кең ауқымды қамтиды. Диссертациялық жұмыстың ғылыми негізін осы бағыттағы отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып қалыптастыру көзделді.

Қазақстанда діни білім беру жүйесінің тарихи қалыптасуы мен құрылымдық ерекшеліктері, сондай-ақ медреселік білімнің қазақ қоғамындағы орны мен оның әлеуметтік-философиялық қырлары отандық зерттеушілер тарапынан жан-жақты талданған. Бұл бағытта айрықша үлес қосқан ғалымдардың қатарында Дербісәлі А. [8], Керім Ш. [9], Кенжетай Д.Т. [10], Кусаинов Д.У., Сейтахметова Н.Л., Нуров М.М., және Куттыбекқызы Г. [11], Байтенова Н.Ж. [12], Бегалинова К.К. [13], Раздыкова Г. М. [14], Сабитов Н. [15], Абдрасилова А. [16], Альмухаметов А. [17], және Шаповал Ю.В. [18] еңбектері маңызды орын алады.

Діни білім беру кеңістігіне секуляризация үдерісінің ықпалы, зайырлы және діни білім беру жүйелерінің арасындағы өзара бәсекелестік, оқыту әдістемелерінің жаңғыру қажеттілігі, діни идеологиялық қайшылықтар, сондай-ақ радикалды ағымдардың таралу мәселелері бойынша мазмұнды және сындарлы талдаулар Жолмұхан Т., Қайырбеков Н. [19], Mustafayeva A., Paltore Y., Pernekulova M., және Meirim I. [20] тарапынан ұсынылған.

Діни және зайырлы білім беру жүйелерінің үйлесімді қатар өмір сүруінің маңыздылығына назар аударған зерттеулер қатарында Nadirova G., Kaliyeva S., Mustafayeva A., Kokeyeva D., Arzayeva M., және Paltore Y. [21] еңбегі ерекшеленеді. Бұл авторлар исламдық білім беру арқылы рухани бірегейлік пен мәдени мұраны сақтау және дамыту мәселесін көтере отырып, білім беру жүйелері арасындағы түсіндірмелік және институционалдық қайшылықтарға да назар аударады.

Исламдық білім беру жүйесінің қазақы мәдени болмысты сақтау және рухани сабақтастықты қамтамасыз етудегі рөлі Muratkhan M., Kalmakhan Y., Tussufkhan I., Askar A., және Samet O. [22] зерттеулерінде кеңінен қарастырылған. Алайда, бұл жүйенің басқа білім беру жүйелерінен оқшаулану қаупі мен мазмұндық шектеулеріне қатысты сын-пікірлер де айтылған.

Kartabayeva Y., Soltyeva B., және Beisegulova A. [23] зерттеулерінде исламдық білім беру жүйесінің қоғамдағы орны мен трансформациясы мәселесі исламның қоғамдық өмірге енуі, діни рәміздердің белсенді көрініс табуы және заманауи технологиялардың білім беру жүйесіне енуі тұрғысынан талданған. Бұл еңбекте деструктивті діни ағымдардың таралуына, экстремизм мен радикализмге қарсы тұру тетіктеріне ерекше мән берілген.

PhD дәрежесін алу үшін орындалған диссертациялық зерттеулер арасында М.Н. Смағұловтың (2017) «Ценностные парадигмы исламского образования: традиции и новации» зерттеу жұмысы исламдық білім берудің рухани-адамгершілік дүниетанымды қалыптастырудағы орны мен оның радикалдану үдерістерінің алдын алудағы маңызын ғылыми негізде көрсеткен [24], ал У.А. Тұңғатованың (2023) «Қазақстандағы дінтанулық білім берудің қазіргі жағдайы және даму перспективалары» тақырыбындағы диссертациялық зерттеуі дінтану саласының қалыптасуы мен оның болашағына қатысты терең теориялық тұжырымдар ұсынады [25].

Исламдық білімнің посткеңестік кеңістіктегі ерекшеліктері Мухаметшин Р. М. [26], Амирханов Р. [27], Валиуллин Р. [28], Абдуллаев М.А. [29] және басқа да зерттеушілердің еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Бұл еңбектерде кеңестік идеологиядан кейінгі кезеңде исламдық білім беру құрылымының жаңғыруы, оның аймақтық ерекшеліктері мен діни институттардың даму динамикасы ғылыми тұрғыда сипатталады.

Исламдық білім беру жүйесін тарихи-теориялық және құрылымдық аспектіде зерделеген А. Метц, А. Мюллер, В.В. Бартольд және А.Е. Бертельс сынды ғалымдардың зерттеулері аталған білім жүйесінің институционалдық дамуын, педагогикалық ұстанымдары мен мазмұндық трансформацияларын тереңінен сипаттайды. Бұл еңбектер исламдық білімнің дәстүрлі үлгілерінен қазіргі заманғы жүйелерге дейінгі эволюциялық үдерістерді кешенді түрде талдауға мүмкіндік береді. Ал исламдық білімнің жаһандық рөлі мен тарихи сабақтастығына арналған зерттеулер қатарында Hassan N., Makdisi G., Tibawi A.L., Panjwani F., Ameen R., Samaeng R.A., Bozkurt N., және Ayhan Ö.Z. сияқты халықаралық ғалымдардың ғылыми еңбектері маңызды орын алады. Бұл зерттеулерде исламдық білім беру феномені әлемдік білім кеңістігіндегі орны, мәдени ықпалы мен тарихи дәстүрлермен сабақтастығы тұрғысынан қарастырылады.

Жалпы алғанда, бұл зерттеулер ислами білім беру мен зайырлы білім беру арасындағы өзара ықпалдастық, білім беру мазмұны мен әдістемелік тәсілдер, сондай-ақ діни танымның қалыптасуына әсер ететін әлеуметтік факторлар сынды түрлі аспектілерге талдау жасауға мүмкіндік береді. Алайда, қазіргі исламдық білім беру жүйесін ұлттық білім кеңістігімен ықпалдастыру, оқу бағдарламалары мен әдістемелік негіздерін жетілдіру, сондай-ақ исламтану мамандарын даярлаудың кадрлық әлеуетін арттыру сынды аспектілер толыққанды зерттелмегені байқалады. Осыған орай, исламдық білім беру жүйесінің тарихи

эволюциясын, құрылымдық ерекшеліктерін және қазіргі даму үдерістерін кешенді ғылыми талдауға алу, осы ғылыми-зерттеу жұмысы үшін өзекті міндеттердің бірі болып табылады.

Қазақстандағы зайырлы қағидаттар мен діни дәстүрлер арасындағы қатынастарды талдау, исламдық білім беру жүйесінің трансформациясын заманауи білім философиясы мен дінтанулық парадигма шеңберінде зерделеу – осы саладағы қайшылықтар мен сын-қатерлерді түсінуге және алдын алуға жағдай жасайды. Бұл өз кезегінде елдегі қоғамдық тұрақтылық пен мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың үйлесімділігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ Қазақстан Республикасының халықаралық аренадағы беделінің артуына үлес қосады.

Зерттеу нысаны. Қазақстан Республикасындағы исламдық білім беру жүйесі және білім беру мекемелері.

Зерттеу пәні. Қазақстан Республикасындағы исламдық білім беру мекемелерінің білім беру бағдарламалары.

Зерттеу мақсаты. Қазақстан Республикасындағы исламдық білім беру жүйесінің мазмұндық және құрылымдық ерекшеліктерін жан-жақты сипаттап, оның қазіргі даму жағдайын ғылыми тұрғыда талдау, сондай-ақ болашақ зерттеулер үшін перспективалық бағыттарды анықтау болып табылады.

Зерттеу міндеттері. Зерттеу жұмысының мақсатына сәйкес төмендегідей ғылыми міндеттерді шешу көзделеді:

1) Қазақстан аумағына ислам дінінің алғашқы таралу кезеңдерін тарихи тұрғыда талдау және исламның мәдени, әлеуметтік, рухани өмірдегі орны мен ықпалын бағалау;

2) Исламдық білім беру жүйесінің қалыптасу кезеңдерін, тарихи даму заңдылықтарын зерттеу және Қазақ даласына тараған исламдық білім беру дәстүрлерінің эволюциясын айқындау;

3) Орталық Азия және Қазақ даласынан шыққан діни ғұламалардың шығармашылығын сараптап, олардың исламдық білім беру жүйесіне қосқан үлесін зерттеу, сондай-ақ тарихи медреселерді сипаттау;

4) Исламдық білім беру жүйесінің теориялық-әдіснамалық негіздерін және білім берудің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау, халықаралық және отандық тәжірибелерге талдау жасау;

5) Қазақстан Республикасындағы исламдық білім беру жүйесінің институционалдық құрылымдарын талдау, исламдық оқу орындарының құқықтық мәртебесі мен қызметтік бағыттарын қарастыру, білім беру мекемелерінің қызметін анықтау және оның негізгі даму тенденцияларын айқындау;

6) медресе-колледждердегі білім беру құрылымын анықтау, “Исламтану” мамандығы бойынша білім беру бағдарламаларын талдау, заманауи моделін сипаттау;

7) Қазақстан Республикасындағы исламдық білім беру жүйесінің зерттеуде алынған нәтижелерді ғылыми негіздеу;

8) Қазақстандық исламдық білім беру жүйесін дамыту мақсатында шетелдік озық тәжірибелерді зерттеу және халықаралық үлгілерді қарастыру;

9) Қазақстандағы исламдық білім беру саласының өзекті мәселелерін шешуге бағытталған ұсыныстар әзірлеу, исламдық білім беруді дамытудың ғылыми негізделген стратегияларын ұсыну.

Аталған міндеттердің орындалуы Қазақстандағы исламдық білім беру жүйесінің тарихи даму кезеңдерін, қазіргі жай-күйін және болашақтағы даму перспективаларын кешенді түрде зерделеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл зерттеу исламдық білім беру саласын жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген практикалық ұсыныстарды жасауға жол ашады.

Зерттеудің ғылыми әдістері мен тәсілі. Зерттеу жұмысының әдіснамасы оның мақсаты мен міндеттеріне сәйкес теориялық және тәжірибелік деңгейде талдауға бағытталған ғылыми тәсілдер жиынтығына негізделеді. Бұл тұрғыда институционалдық және сипаттамалық, тарихи-генетикалық, салыстырмалы және жүйелі құрылымдық әдістер үйлесімді қолданылды. Сонымен қатар, эмпирикалық мәліметтерді жинау және интерпретациялау мақсатында контент-талдау мен герменевтикалық тәсілдер пайдаланылды.

Ғылыми-теориялық әдіс. Зерттеу барысында исламдық білім беру жүйесінің құрылымын, мазмұнын, тарихи эволюциясын және діни-ағартушылық ерекшеліктерін пайымдауда ғылыми-теориялық әдіс қолданылды. Исламдық білім беру жүйесіне қатысты отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерге кешенді және жүйелі шолу жүргізілді. Бұл шолу әртүрлі ғылыми бағыттар мен тұжырымдамалық негіздерді, сондай-ақ зерттеушілердің теориялық көзқарастарын талдауға бағытталды. Іріктелген теориялық материалдар зерттеу мақсатына сай жинақталып, құрылымдалып, ғылыми негізде өңделді. Ақпараттық дереккөздерді сұрыптау, сүзгілеуден өткізу және талдау кезеңдері PRISMA әдіснамасына сәйкес жүргізілді. Аталған тәсіл тарихи деректерді жүйелеуге, сонымен қатар құқықтық және ғылыми әдебиеттерге терең теориялық талдау жасауға мүмкіндік берді.

Тарихи-генетикалық әдіс. Зерттеу барысында ислам дінінің Қазақстан аумағында таралу тарихы мен оның қалыптасу кезеңдері тарихи-генетикалық әдіс негізінде талданды. Бұл тәсіл исламдық білім беру институттарының эволюциясын тарихи контексте зерделеуге мүмкіндік берді.

Салыстырмалы әдіс. Қазақстандық исламдық білім беру моделі Мысыр, Түркия, Малайзия және Өзбекстан сияқты бірқатар мұсылман елдеріндегі білім беру жүйелерімен салыстырылды. Медреселер мен қазіргі колледж үлгісіндегі ислами білім беру мекемелерінің оқыту тәжірибесі арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтары қарастырылды.

Жүйелі-құрылымдық талдау. Исламдық білім беру құрылымының ішкі компоненттері мен олар арасындағы өзара байланыстар кешенді түрде

карастырылды. Бұл әдіс білім беру мазмұнының, сатыларының және институционалдық формаларының логикасын айқындауға мүмкіндік берді.

Эмпирикалық әдістер. Оқу үдерісін тікелей бақылау, сауалнама жүргізу, сараптамалық пікірлерді жинақтау арқылы діни білім берудегі практикалық аспектілер талданды. Бұл әдіс исламтану саласындағы білім алушылар мен мамандардың пікірін зерделеу мақсатында қолданылды.

Контент-талдау. Оқу бағдарламалары, нормативтік құжаттар, әдістемелік нұсқаулықтар және исламдық оқу орындарының ресми материалдары талданып, шариғат ғылымдарының оқытылу ерекшеліктері мен мазмұндық құрылымы анықталды.

Интерпретациялық (герменевтикалық) әдіс. Құран, хадис, фикһ және ақида секілді классикалық діни мәтіндер қазіргі білім беру контекстінде қайта түсіндірілді. Бұл тәсіл діни дәстүр мен заманауи талаптар арасындағы үйлесімділікті анықтауға бағытталды.

Институционалдық және сипаттамалық әдістер. Исламдық оқу орындарының құқықтық мәртебесі, әкімшілік ұйымдастырылуы және олардың зайырлы қоғаммен өзара әрекеттесу ерекшеліктері сипатталды.

Зерттеуде қолданылған бұл әдістер жиынтығы исламдық білім беру жүйесін пәнаралық және кешенді тұрғыдан саралауға, теориялық тұжырымдарды негіздеуге және тәжірибелік ұсыныстар әзірлеуге толық мүмкіндік туғызды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы төмендегідей нәтижелермен сипатталады:

1) Қазақ даласына ислам дінінің таралу тарихы мен кезеңдері жүйелі түрде талданды, соның нәтижесінде исламның әлеуметтік-мәдени институт ретінде қалыптасуындағы рөлі, сондай-ақ оның жергілікті дәстүрлермен өзара ықпалдасу үдерісі мен рухани құндылықтар жүйесіне ықпалы алғаш рет кешенді түрде зерделенді.

2) Исламдық білім беру жүйесінің эволюциялық дамуы тарихи, мәдени және педагогикалық аспектілер негізінде жан-жақты зерттелді, білім мазмұны мен құрылымындағы өзгерістер ғылыми негізде сарапталып, дәстүрлі және реформалық бағыттардың өзара байланысы көрсетілді.

3) Орталық Азия мен Қазақстаннан шыққан көрнекті ислам ғұламаларының діни-ағартушылық қызметі мен ғылыми мұрасына исламтанулық тұрғыда талдау жасалып, олардың білім беру жүйесіне қосқан үлесі мен рухани-ғылыми дәстүрді жалғастырудағы орны айқындалды.

4) Исламдық білім берудің халықаралық және отандық тәжірибелеріне салыстырмалы талдау жүргізілді, бұл арқылы ислами білім беру жүйесінің артықшылықтары мен кемшіліктері ғылыми тұрғыда анықталып, тәжірибелерді тиімді бейімдеудің жолдары ұсынылды.

5) Ислами оқу орындарындағы қолданыстағы білім беру бағдарламаларына кешенді салыстырмалы талдау жүргізіліп, олардың мазмұндық тиімділігі, діни-ағартушылық әлеуеті және исламтану сапасына ықпалы айқындалды.

6) Қазақстандағы медресе-колледждердегі білім беру бағдарламалары кезеңдік тұрғыда сарапталып, олардың тарихи даму сатылары, құқықтық мәртебесі және қазіргі заман талаптарына бейімделу үдерістері ғылыми негізде зерделенді.

7) Исламдық білім беру жүйесінде кәсіби маманның қалыптасу моделі әзірленіп, оның мазмұны ұлттық құндылықтармен, дәстүрлі діни ілімдермен және заманауи білім беру стандарттарымен ұштастырылды.

8) Мысыр, Түркия, Малайзия, Өзбекстан және өзге де елдердегі исламдық білім беру жүйесінің озық тәжірибелері талданып, оларды Қазақстан жағдайында тиімді бейімдеудің ғылыми негіздері тұжырымдалды.

9) Исламдық білім беру жүйесін жетілдіруге бағытталған стратегиялық және қолданбалы сипаттағы ғылыми ұсыныстар әзірленді, бұл саладағы өзекті мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін нақты бағыттар айқындалды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ғылыми тұжырымдар. Зерттеу нәтижесінде алынған ғылыми тұжырымдар исламдық білім беру жүйесін тарихи, мәдени және әлеуметтік-функционалдық қырларынан жан-жақты сипаттап, Қазақстандағы қазіргі ислами білім беру кеңістігін жаңғырту мен ғылыми пайымдау тұрғысынан келесідей ғылыми нәтижелермен түйінделді:

1) Қазақ даласына ислам дінінің таралуы тарихи кезеңдерге жіктеліп, оның әлеуметтік-мәдени институт ретінде қалыптасу үдерісі жүйелі түрде талданды. Ислам дінінің жергілікті рухани дәстүрлермен өзара ықпалдасуы нәтижесінде діни сана мен білімнің өзіндік құрылымы қалыптасқаны дәлелденді.

2) Исламдық білім беру жүйесінің тарихи-мәдени және педагогикалық эволюциясы ғылыми негізде сарапталып, оның мазмұндық және құрылымдық трансформациялары анықталды. Ортағасырлық медреселерден қазіргі медресе-колледждерге дейінгі даму сатыларының сабақтастығы көрсетілді.

3) Орталық Азия мен Қазақстаннан шыққан көрнекті ислам ғұламаларының діни-ағартушылық қызметі мен ғылыми мұрасына талдау жасалып, олардың исламдық білім беру жүйесіне қосқан үлесі мен рухани дәстүрді жалғастырудағы тарихи орны айқындалды.

4) Исламдық білім беру бағдарламаларына салыстырмалы талдау жүргізіліп, олардың мазмұндық құрылымы, діни-ағартушылық бағыттары және қазіргі заман талаптарына бейімделу деңгейі бағаланды.

5) Медресе-колледждерде қолданылып жүрген білім беру бағдарламалары кезеңдік тұрғыда сараланып, олардың құқықтық мәртебесі, институционалдық құрылымы және кәсіби білім берудегі рөлі анықталды.

6) Исламдық білім беру жүйесінде кәсіби маман қалыптастырудың моделі әзірленді, ол ұлттық құндылықтарды, діни дәстүрлерді және заманауи педагогикалық талаптарды біріктіру арқылы ұсынылды.

7) Мысыр, Түркия, Малайзия, Өзбекстан секілді елдердегі исламдық білім беру тәжірибелері талданып, оларды Қазақстан жағдайына бейімдеу мүмкіндіктері мен шектеулері ғылыми тұрғыда негізделді.

8) Исламдық білім беру жүйесін жетілдіруге арналған стратегиялық және қолданбалы ұсыныстар әзірленді, олар саладағы өзекті мәселелерді шешуге бағытталған нақты ғылыми-негізделген тетіктер ретінде ұсынылды.

Зерттеу жұмысының теориялық және тәжірибелік мәні. Зерттеу Қазақстан Республикасындағы исламдық білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуындағы көпвекторлы, тарихи және әлеуметтік-педагогикалық үдерістерді талдауға бағытталған.

Зерттеудің теориялық мәні. Зерттеу барысында алынған нәтижелер исламдық білім беру жүйесінің тарихи-теориялық негіздерін, құрылымдық эволюциясын және мазмұндық ерекшеліктерін ғылыми тұрғыда пайымдауға мүмкіндік береді. Қазақ даласында исламның әлеуметтік-мәдени институт ретінде орнығуы және оның рухани дәстүрмен сабақтасуы туралы жасалған тұжырымдар исламтану ғылымының әдіснамалық базасын кеңейтеді.

Зерттеу исламдық білім берудің мазмұнын педагогикалық, мәдени және тарихи тұрғыда ұғынуға мүмкіндік беріп, дәстүрлі діни білім үлгілерінің қазіргі білім беру стандарттарымен ұштасу жолдарын теориялық тұрғыдан негіздеді. Сонымен қатар, кәсіби діни маман моделін жасау арқылы бұл саладағы ұғымдық-терминологиялық аппараттың дамуына үлес қосылады. Жұмыс исламтану, дінтану, педагогика және мәдениеттану ғылымдарының тоғысқан тұсында теориялық негіз бола алатын үлгілік зерттеу болып табылады.

Зерттеудің тәжірибелік мәні. Зерттеу нәтижелері исламдық білім беру жүйесінің мазмұнын жаңғырту, оны ұлттық және халықаралық талаптарға бейімдеу, оқу үдерісін жетілдіру ісінде қолдануға болады. Атап айтқанда:

- медресе-колледждер мен жоғары оқу орындарындағы қолданыстағы білім беру бағдарламаларын жетілдіруге арналған салыстырмалы талдау нәтижелері оқу жоспарларын жаңартуда қолдануға жарамды;

- ұсынылған маман даярлау моделі діни және зайырлы білім талаптарын тиімді ұштастыратын практикалық нұсқа ретінде білім беру мекемелеріне енгізілуі мүмкін;

- практикалық ұсынымдар исламдық білім беру ұйымдарының оқу бағдарламаларын жаңғыртуға, заманауи білім беру технологияларын енгізуге және оқу үдерісін тиімді ұйымдастыруға септігін тигізеді;

- зерттеу нәтижелері исламтану мамандығы бойынша білім беру мекемелерінде (колледждер, медреселер, ЖОО) қолдануға жарамды әдістемелік құрал ретінде пайдалануға мүмкіндік береді;

- Мысыр, Түркия, Малайзия, Өзбекстан секілді елдердің тәжірибелері негізінде ұсынылған бейімдеу жолдары Қазақстандағы исламдық білім беру жүйесін жетілдіруге бағытталған қолданбалы механизм ретінде қызмет етеді;

- зерттеу нәтижелері білім беру мекемелері, ғылыми орталықтар мен мемлекеттік құрылымдар үшін исламдық білім беруді реформалауға арналған ғылыми-негізделген ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, зерттеу материалдарын оқу құралдарын әзірлеу, мамандардың біліктілігін арттыру, дінтану және исламтану пәндері бойынша оқу курстарының мазмұнын байыту сияқты практикалық міндеттерді жүзеге асыруда қолдануға болады.

Қорытындылай келе, бұл диссертациялық зерттеу исламдық білім беру жүйесін тек тарихи-теориялық тұрғыдан ғана емес, оның заманауи трансформациясы мен практикалық іске асу жолдарын талдай отырып, Қазақстандағы ислами білім беру кеңістігін ғылыми тұрғыдан жаңаша пайымдауға және тиімді дамытуға бағытталған маңызды үлес болып табылады. Зерттеу нәтижелері исламдық білім беруді ұлттық және халықаралық білім беру жүйелерімен үйлесімді интеграциялау үшін тұғырлы негіз қалыптастырады.

Зерттеу жұмысының жариялануы мен сыннан өтуі (апробация). Зерттеу тақырыбының аясында ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған республикалық басылымдарда мақалалар жарық көрді. Нақтылап айтқанда, диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері мен қорытындылары отандық және шетелдік ғылыми басылымдарда барлығы 3 ғылыми мақала түрінде жарық көрді. Оның ішінде 2 мақала Скопус (Scopus) мәліметтер базасында, 1 мақала – Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енетін журналда.

1) Scopus базасындағы мақала:

- Beisenbayev B., Almukhametov A., Mukhametshin R. The Dynamics of Islam in Kazakhstan from an Educational Perspective //Religions. – 2024. – Т. 15. – №. 10. – С. 1243, (<https://www.mdpi.com/2077-1444/15/10/1243>), Процентиль – 90 (Q1).

- Beisenbayev B., Almukhametov A. The Current State and Ways of Improving Islamic Education in the Republic of Kazakhstan //Pharos Journal of Theology. – 2024. – Т. 105. – №. 3, (<https://pdfs.semanticscholar.org/8747/4906afc54d81a1a329bf27366317cae4a016.pdf>), Процентиль – 65 (Q2).

2) Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда жарияланған мақалалар тізімі:

- Beisenbayev B. (2024). The current state and ways of improving Islamic education in the Republic of Kazakhstan. Eurasian Journal of Religious Studies, 40(4), 43–57. <https://doi.org/10.26577/EJRS.2024.v40.i4.a5>

Диссертация Нұр-Мұбарак Египет Ислам мәдениеті университетінің Исламтану кафедрасында орындалып, осы кафедрада талқыланып қорғауға ұсынылды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Диссертациялық жұмыс құрылымы зерттеу мақсаты мен міндеттеріне сәйкес құрастырылған. Зерттеу жұмысы кіріспеден, 3 негізгі бөлімнен, 9 бөлімшеден, қорытынды және

пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Жалпы көлемі – 190 бет.
Қолданылған деректер тізімі – 193.